

Miljoen

Joop van der Horst

KU Leuven

Freek Van de Velde

KU Leuven

1. Inleiding

Op de website voor taaladvies van de Nederlandse Taalunie (taaladvies.net) wordt de vraag behandeld wat de voorkeur verdient:

- (1) een miljoen mensen keek naar de wedstrijd
- (2) een miljoen mensen keken naar de wedstrijd

Het antwoord van de Taalunie is:

Zowel de enkelvoudige als de meervoudige persoonsvorm is mogelijk: als de nadruk ligt op het aantal, heeft *een miljoen mensen keek* de voorkeur; als de nadruk ligt op *mensen*, is *een miljoen mensen keken* ook mogelijk.

Of de motivatie die Taaladvies.net hier bij sprekers veronderstelt, klopt, is allerm minst zeker; maar een feit is dat de beide constructies voorkomen: zowel die met de enkelvoudige als die met de meervoudige persoonsvorm.

In haar nadere uitleg zegt de Taalunie:

Miljoen wordt, net als *miljard*, meestal niet tot de telwoorden gerekend; het is een zelfstandig naamwoord dat het getal aanduidt dat gelijk staat aan 1000 x 1000. Het karakter van zelfstandig naamwoord blijkt uit het feit dat *miljoen* kan worden voorafgegaan door een lidwoord en een meervoudsvorm heeft.

De enigszins diffuse situatie waarin het woord *miljoen* momenteel verkeert (soms wel, soms niet congruerend werkwoord; substantief of telwoord; en er zijn meer van dergelijke verschijnselen, zie infra) interpreteren wij als de synchrone symptomen van het diachrone proces waarin *miljoen*, van huis uit een substantief, dit statuut stap voor stap verliest en zich ontwikkelt tot een telwoord of iets van vergelijkbare aard. In dit artikel willen wij daar nader op ingaan.

Wat de spelling betreft: Siegenbeek (1804) en De Vries & Te Winkel (1864) spelden *millioen*, wat in overeenstemming is met de oudere traditie. Pas het Groene Boekje van 1954 stapte over op *miljoen*, en zo is het verder gebleven. Wij gebruiken in onze eigen tekst de nu officiële en gangbare spelling *miljoen*, maar in de citaten blijft *millioen* uiteraard staan waar dat werd gebruikt.

2. Leenwoord

Het woord *miljoen* is in het Nederlands een 16de-eeuwse ontlening. Het is waarschijnlijk via het Frans, uit het Italiaans afkomstig, waar het gevormd is op basis van *milli* ('duizend') met het 'augmentatief'-suffix *-one*: 'een groot duizend' (WNT s.v.; EWN s.v.). In het bekende werk van Bartjens, de *Cijfferinge* uit 1604, komt het nog niet voor. In de *Corte ende eenvuldighe instructie om lichtelijcken ende by hem-selven sonder eenighe meester oft onderwijser te leeren chijfferen* van Bernaert Stockmans uit 1589 daarentegen komt het wel al voor (Struik 1931). Kool (1999: 64) heeft reeds een voorkomen in 1510 aangetroffen. Kiliaan (1599: 711) noemt het woord in zijn Appendix: "*million*: decies centum milla, millies mille, mille chiliades, vulgo millio".

Het is aannemelijk dat het woord opgekomen is in de context van de sterk toegenomen handel en (daarmee samenhangend) de hoge vlucht die het rekenonderwijs in de 16de eeuw nam. Toch treffen we reeds in de 16de eeuw het woord *miljoen* ook wel buiten deze context aan, zoals blijkt uit:

- (3) Ic zend u een groot **millioen** saluten (in een gedicht uit 1565 van Lucas de Heere)
- (4) Partie ende nidicheit baet der hellen menich **millioen**/ van zielen (*Mariken van Nieuweghen*).

Overigens hebben minstens nog de hele 16de, 17de en 18de eeuw oudere en alternatieve aanduidingen bestaan zoals *duusentduust*, *duentichduent* of *duentmaelduent* (Kool 1999:63).

- (5) (De Spanjaarden hebben er) ontrent vijf hondert menschen laten leuen, daer dus te voren wel **vijfthien hondert mael duysent** geweest is (16de eeuw; geciteerd in GNS 847)
- (6) met **tienhondertduysent** gulden (Hooft; geciteerd in GNS 1129)
- (7) dat de bujt van zilver, goudt, en klejnoodje, boven de **tienhondert duysent** dukaeten beliep (Hooft; geciteerd in GNS 1129)

- (8) ende hoe zij wel **twintigh hondert dujzent** dukaeten hadden moeten opbrengen (Hooft; geciteerd in GNS 1129)
- (9) wel ter somme van **tachtentigh hondertduizent** gulden (Hooft; geciteerd in GNS 1129)
- (10) daar **duizend duizenden** al juichende getuigen (Vondel; geciteerd in GNS 1129)
- (11) Gij doet viooltjes groeien,/ met roosjes, maagdeliefjes,/ citroenkruid en seringens,/ met **duizend duizend** bloemen;/ om uwe magt en liefde/ aan kinderen te toonen (18de eeuw; vAlphen, geciteerd in GNS 1406).

Blijkbaar is de opkomst en acceptatie van het woord *miljoen* een tamelijk langdurige zaak geweest. Vervolgens is de ontwikkeling waarbij *miljoen* zijn statuut van substantief verliest, waarschijnlijk al meteen beginnende in de 16de eeuw, eveneens een tijdrovende kwestie. Momenteel is die ontwikkeling nog verre van voltooid. Ze laat zich verduidelijken aan de hand van een zevental deelveranderingen, die wij zullen bespreken in de paragrafen 3.1 t/m 3.7. In paragraaf 4 zullen we dan een samenvattende bespreking bieden van het totale proces.

3. De ontwikkeling van *miljoen*

3.1. Een miljoen van zielen > een miljoen zielen

Aanvankelijk, in de 16de eeuw, komen we wel constructies tegen als:

- (12) Partie ende nidicheit baet der hellen menich millioen/ **van zielen** (*Mariken van Nieumeghen*)
- (13) Presenterende (...) den Majesteyt (...) tot dien eynde drie milionen **goutz** (1569; WNT s.v. *millioen*)
- (14) Dat over de 8. Millioenen **aen contant gelt** by hem gevonden sijn (1667; WNT s.v. *millioen*)

oftewel met een specificatie die duidelijk morfologisch of anderszins als specificatie of bepaling gemarkeerd is. Bij implicatie is *menich millioen*, *drie milionen* en *8. Millioenen* in deze zinnen kern van de groep.

Voorbeelden als deze ondersteunen de stelling dat *miljoen* aanvankelijk inderdaad als een substantief werd opgevat. De meervouden uit de volgende paragraaf wijzen trouwens in dezelfde richting, evenals de verschijnselen die we in de paragrafen 3.4, 3.5 en 3.6 aan de orde stellen.

Overigens waren in de 16de eeuw ook al wel constructies mogelijk met niet als zodanig gemarkeerde ‘nabepalingen’, waardoor natuurlijk meteen al onzekerheid kon ontstaan over de structuur van dergelijke constructies.

3.2. Acht miljoenen > acht miljoen

Aanvankelijk kreeg het woord *miljoen*, indien voorafgegaan door een telwoord, een meervoudsuitgang:

- (15) Presenterende (...) den Majesteyt (...) tot dien eynde drie **miljoenen** goutz (1569; WNT s.v. *millioen*)
- (16) dit is niet veel voor een Rijk, dat **acht millioenen** inwoonders bevangt (17de eeuw; geciteerd in GNS 1129)
- (17) Het getal der Huguenots is geschat geweest op 2 **millioenen** (17de eeuw; geciteerd in GNS 1129)
- (18) Aan Indië worden (...) 400 **millioenen** (...) inwoners toegekend (1842; De Gids)
- (19) eerst vijfhonderd leden (...) en [nu] reeds vijf **millioenen** (1847; De Gids)
- (20) een volk van twee **millioenen** zielen (1847; De Gids)
- (21) De geheele omtrek der aarde bedraagt 40 **millioenen** Ned. ellen (1853-1860) (WNT s.v. *millioen*)
- (22) Dat daarginds Uw meer dan **dertig millioenen** onderdanen worden mishandeld en uitgezogen in Uwen naam (1860; Multatuli geciteerd in WNT s.v. *millioen*)

Zoals blijkt uit de voorbeelden werden zulke meervouden tot in de 19de eeuw wel aangetroffen. Overigens naast al heel lang ook enkelvoud:

- (23) zijnde mildelijck van de Inwoonders toegestaen meer als twee **Millioen** Ponden (*Oprechte Haerlemsche Courant* 26 juli 1672)
- (24) voor niet minder dan vier **millioen** franken (1847; De Gids)
- (25) De keurvorst begrootte (...) de (...) schaden op 20 **millioen** gulden (1847; De Gids)
- (26) de moedertaal van twee en een halve **millioen** Belgen (1847; De Gids)
- (27) het lot der koloniën en der twintig **millioen** zielen die dáár aan de zorgen der Nederlandsche regering zijn toevertrouwd (1848; De Gids)

Bij de constructie zonder specificatie maar bij implicatie ‘gulden(s)’, ‘pond(en)’, ‘dollar(s)’ enz. zien we dezelfde overgang van eerst meervouden naar allengs enkelvouden:

- (28) Het revenu van den Grooten Heer bedraegt ten hoogsten maer ontrent **tachtig millioenen**, >t welk de helft van >t inkomen van Louis de XIV. niet en is (17de eeuw; geciteerd in GNS 1129)
- (29) Het Ghewaet, de Kroon, de Fiool mette Heylige Olie, en >t Swaert, samen over de 2. **Millioenen** geschat (1654; WNT s.v. *millioen*)
- (30) In zyn= **millioens** veel dieper te verdwalen Dan een Pythagoras weleer in zyn getalen (1666; WNT s.v. *millioen*)
- (31) Dat over de 8. **Millioenen** aen contant gelt by hem gevonden sijn (1667; WNT s.v. *millioen*)
- (32) waer op syn Majesteyt een Rembursement heeft ghedaen van 31 **Millioen** (*Oprechte Haerlemsche Courant* 29 januari 1667)
- (33) petitie van 2 **Millioen** voor de Fransche Republique geaccordeert (18de eeuw; geciteerd in GNS 1406)
- (34) (om) de geeischte 64 **millioen** te innen (18de eeuw; geciteerd in GNS 1406)
- (35) In het boekjaar 1850-51 was het gemiddeld cijfer der circulatie nog maar 52 1/2 **millioen** (1863-1872; WNT s.v. *millioen*)

- (36) Een tekort op de gewone inkomsten (...), nu reeds op meer dan zes **millioen** geschat (1894-1895; WNT s.v. *millioen*)

Ook de meervouden van *miljoen* na een telwoord ondersteunen natuurlijk de opvatting dat *miljoen* werd opgevat als een substantief.

De overgang naar het enkelvoud, dus van *acht miljoenen* naar *acht miljoen*, heeft vrij veel tijd gekost: de eerste enkelvouden zijn minstens al 17de-eeuws, en de laatste meervouden zeker nog 19de-eeuws.

Onze indruk is verder dat het enkelvoud in deze constructie begon in zinnen die over geld gaan. Later pas werd het enkelvoud ook gangbaar in andere toepassingen.

3.3. Miljoenen > miljoene

In Van de Velde & Weerman (2014) is gewezen op het verschijnsel dat bij het gebruik van pluralis-vormen als *honderden* en *duizenden* ter aanduiding van een weinig precies maar in ieder geval groot aantal (bv. *Er waren duizenden deelnemers*) deze zo opvallend vaak ‘verkeerd’ gespeld worden als *honderde* en *duizende*. In dat artikel wordt het verschijnsel geanalyseerd als een herinterpretatie van *honderden* en *duizenden* (oorspronkelijk substantieven in het meervoud) naar verbogen attributieve voorbepaling. De herinterpretatie wordt mede mogelijk gemaakt doordat veel Nederlandstaligen de meervouds-n sowieso niet uitspreken, doordat de ‘specificatie’ niet langer morfologisch als specificatie gemarkeerd is (zie deelverandering 1), en door de gaandeweg striktere woordvolgorde van het Nederlands die bepalingen graag laat voorafgaan aan kernen.

Ongetwijfeld zal een deel van de n-loze vormen niets anders zijn dan een simpele spelfout, waar geen bijzondere betekenis aan toegekend kan worden. Maar de ‘spelfouten’ zijn bij *honderde* en *duizende* te frequent, zeker in contrast met het doorgaans wèl van een meervouds-n voorziene tweede substantief (*honderde mensen*), om het hele verschijnsel af te doen als niets-beduidende spelfout. Ons inziens is minstens een deel van de gevallen toe te schrijven aan herinterpretatie. Vgl. hetzelfde idee ook al in Den Hertog (1973: 142).

Het verschijnsel is niet recentelijk pas opgedoken, want Van de Velde & Weerman (2014) geven voorbeelden vanaf de 18de eeuw. Inmiddels lijkt ook *miljoen* zich aan te sluiten bij deze ontwikkeling, blijkens de volgende voorbeelden die wij op het internet konden vinden:

- (37) Terwijl een onafhankelijke pers zich uit zou sloven om de impact van het af luisterprogramma van de NSA tot op het bot uit te graven en deze aanslag op de rivacy van **miljoene** mensen aan te klagen, concentreren de

Amerikaanse massamedia zich op vragen als ‘Hoe veel schade heeft Snowden aangericht? Hoe kan hij voor het gerecht gebracht worden’ (Google 2014)

(38) Nick Vujicic is bij Hour of Power kijkers een bekende en inspireert **miljoene** mensen wereldwijd (Google 2014)

(39) Onderweg zagen we **miljoene** vogels! Waaronder de befaamde rode ibis. Het was prachtig! De zeedijk bestond voornamelijk uit modder (...) (Google 2014).

De vraag die onmiddellijk rijst, is hoe deze verandering van *miljoenen* naar *miljoene* te rijmen is met de sub §3.2 genoemde aflossing van *miljoenen* door *miljoen*. Beide veranderingen kunnen prima naast elkaar bestaan: *miljoene* en *miljoen* sluiten elkaar net zo min uit als *veel* en *vele* (zie Van der Horst 1992). Syntactisch moet die alternantie wellicht zo begrepen worden dat bij aanwezigheid van inflectie er een associatie is met het gewone attributieve adjectief, voorafgegaan door een ‘nullidwoord’ voor meervoudige indefiniëte nominale groepen (type *blauwe vulpennen*), terwijl er bij afwezigheid van inflectie een associatie is met de determinator, die vaak geen inflectionele sjwa heeft (vgl. *mijn/*mijne vulpennen*) (zie Van de Velde & Weerman 2014 voor uitvoeriger argumentatie).

3.4. Een miljoen mensen keek > keken naar de wedstrijd

Gerard Walschap schreef in *Houtekiet* (1939) de volgende zin:

(40) Op de punt van een speld **kan** wel een miljoen zielen zitten.

Zo’n zin is nog steeds wel mogelijk, maar velen zullen nu toch de voorkeur geven aan:

(41) Op de punt van een speld **kunnen** wel een miljoen zielen zitten.

Met andere woorden: de hedendaagse taalgebruiker zal in een zin als deze er menigmaal de voorkeur aan geven het werkwoord te laten congrueren met *zielen*, en niet met *een miljoen*. In andere gevallen zal zijn voorkeur uitgaan naar congruentie met *een miljoen*. Waar die keuze van afhankelijk is, is niet duidelijk. Volgens de Taalunie zou, zoals gezegd, het enkelvoud gekozen worden “als de nadruk ligt op het aantal”, terwijl als de nadruk ligt op zielen, mensen, etc. het enkelvoud “ook mogelijk” is. Waarschijnlijk

speelt de lexicale inhoud van de overige woorden in de zin een grote rol; en ook zal de woordvolgorde (inversie tegenover rechte woordvolgorde) van belang blijken.

Ook deze verschuiving, van congruentie met *een miljoen* naar congruentie met de ‘specificatie’ (eigenlijk zou men hier al moeten zeggen: waarin de vroegere specificatie kennelijk als de kern wordt opgevat), wijst in de richting van een proces waarbij *miljoen* van substantief zich ontwikkelt tot telwoord.

De oudere constructie, met het werkwoord in het enkelvoud, ook nu nog springlevend, zien we in:

- (42) en **een miljoen soldaten is** onder de wapenen (1869; De Gids)
- (43) daar **naderde** ongeveer **een miljoen Aziatische krijgers** (1884; De Gids)
- (44) Als het zo doorgaat, **zal een miljoen mensen** te weinig geld overhouden om van te kunnen leven (Google 2014)
- (45) In 2017 **zal één miljoen internationale bezoekers** aan Amsterdam ook de regio moeten bezoeken (Google 2014)
- (46) Voor ieder zaadje dat gij plant, **zal een miljoen nieuwe zaden** ontstaan in uw hand (Google 2014)
- (47) Ruim **een miljoen Nederlanders heeft** een betaald abonnement bij online videodienst Netflix (Google 2014)
- (48) Zeker **één miljoen mensen heeft** zich geregistreerd voor een download van Windows 10 Technical Preview (Google 2014)

De eerste voorbeelden van congruentie met de ‘specificatie’ zijn echter minstens al 19de-eeuws:

- (49) Behalve die **zijn** er nog ongeveer **een miljoen noodlijdenden**, die (...) (1847; De Gids)
- (50) (...) terwijl in de Spaarbank ruim **een miljoen franken** belegd **worden** (1851; De Gids)
- (51) meer dan **een miljoen mensen** (...) **volgden** het lijk (1853; De Gids)

- (52) waarbij (...) niet minder dan **een miljoen werklieden zullen** zamenkomen (1866; De Gids)
- (53) [sedertdien] **zijn** er op een enkelen dag **een miljoen Nederlandsche ponden vleesch** (...) aangebragt (1866; De Gids)
- (54) alsof er wel **een miljoen vogels** bij elkander **waren** (1879; De Gids)
- (55) de Londense city, waar over dag meer dan **een miljoen menschen vertoeven** (1898; De Gids)
- (56) dat er (...) in de V.S. **een miljoen geheel werkloozen waren** (1928; De Gids)

3.5. Het miljoen euro > de miljoen euro

Een volgend punt waar momenteel variatie heerst, is het gebruik van het lidwoord. Naast elkaar komen voor:

- (57) [Dat] zal de staat meer opleveren dan **het** miljoen euro dat het energiebedrijf nu betaalt
- (58) [Dat] zal de staat meer opleveren dan **de** miljoen euro die het energiebedrijf nu betaalt.

De analyse ligt voor de hand: *het* is het lidwoord bij *miljoen*, *de* is het lidwoord bij *euro*. Als *miljoen* zich ontwikkelt van substantief naar telwoord, wordt de structuur van de constructie helemaal anders, namelijk van kern + bepaling (zoals in de eerste zin) naar bepaling + kern (zoals in de tweede zin). Het lidwoord richt zich naar de kern. De vroegere constructie (nog steeds wel mogelijk) zien we gedemonstreerd in:

- (59) bevreesd (...) voor **het miljoen menschen** in de stad (1874; De Gids)
- (60) (...) wanneer **het miljoen vrijwilligers** uit Amerika (...) in Frankrijk zullen zijn aangeland (1917; De Gids)
- (61) Wanneer echter van **het miljoen belastingbetalers** de helft zoo redeneert (1927; De Gids)

Wanneer het gebruik van *de* (bij de ‘specificatie’) opduikt is niet duidelijk. In ieder geval is het momenteel verre van zeldzaam:

- (62) Over **de miljoen** unieke bezoekers (Google 2014)
- (63) drie SBS-shows boven **de miljoen** kijkers (Google 2014)
- (64) Terwijl de speler aast op een verdrievoudiging van **de miljoen** euro die hij nu krijgt (Google 2014)
- (65) vooralsnog blijven de technici steken op vijf miljard transistors: voldoende voor **de miljoen** cortexcellen van een muis (Google 2014)
- (66) Het land van **de miljoen** olifanten (Google 2014)
- (67) Een groot deel van **de miljoen** nieuwe banen zou ook in Azië beschikbaar komen (Google 2014)
- (68) Die cijfers zijn niet meegenomen in **de miljoen** registraties die Microsoft nu meldt (Google 2014).

3.6 Een miljoen keer > miljoen keer

Lidwoorden zijn het prerogatief van substantieven. Verliest een woord het statuut van substantief, dan zal het in de regel ook de mogelijkheid verliezen van combinering met een lidwoord. Gezien de ontwikkelingen bij het woord *miljoen* zoals al gedemonstreerd in de voorgaande paragrafen, valt te verwachten dat het gebruik van het lidwoord onder druk staat.

Deze verwachting laat zich gemakkelijk bevestigen. Ook al zijn de volgende zinnen misschien niet voor iedereen aanvaardbaar, de constructie van *miljoen* zonder lidwoord is al ruim aanwezig:

- (69) Weet je dat er **miljoen** verschillende manieren zijn? (Google 2014)
- (70) (...) zodat ik rustig van >n optreden kan genieten zonder dat er **miljoen** keer gevraagd word of ik bier wil. (Google 2014)
- (71) Wel grappig dat hij **miljoen** bezoekers had die elk 100 euro betaalden (Google 2014)

- (72) dus ik smste hem dat hij **miljoen** kusjes van mij verdiende om het goed te maken (Google 2014)
- (73) dat hij **miljoen** mensen zo in de maling kon nemen over zijn werkelijke motieven (Google 2014)
- (74) terwijl ze **miljoen** euro=s waard waren (Google 2014).

3.7. Met z'n miljoen

In Van der Horst (2014) werd aandacht gevraagd voor een verandering bij de telwoorden, waardoor men in plaats van *met z'n tien* nu begint te zeggen *met z'n tien*. De *-en* (veelal uitgesproken als *-e*) is niet alleen etymologisch nogal onduidelijk, we zeggen waarschijnlijk niets te veel als we beweren dat die ook voor de hedendaagse taalgebruiker ondoorzichtig is. Het is geen meervouds-*e(n)*, het is geen buigings-*e*, dus ja, wat doet die *-e(n)* daar? Het lijkt in ieder geval een morfeem dat we zonder schade kunnen missen. In Van der Horst (2014) worden de volgende voorbeelden gegeven:

- (75) Ook al zijn ze **met z'n honderd** (Google 2014)
- (76) **Met z'n vijftig** kwamen de leden van de familie Appeltans uit Alken en omstreken naar het Domein Kiewit in Hasselt (Google 2014)
- (77) **Met z'n vijftig** discussiëren is geen eenvoudige opgave (Google 2014)
- (78) **Met z'n dertig** op de ploegfoto (en dan ontbreken er nog twee) (Google 2014)
- (79) en **met z'n tien** op een kamer, dat wil ik thuis ook niet hoor. Geef mij maar een ziekenhuis (Google 2014)
- (80) En relaxed omdat we heerlijk **met z'n vijf** de zaken hadden besproken en op één lijn stonden (Google 2014)
- (81) Ze zijn **met z'n vier** (Google 2014)
- (82) De Posse was compleet, we waren **met z'n vier** (Google 2014)

Wat ook de oorzaak moge zijn van de wegval van deze *-e(n)*, op dit moment gaat het erom dat ook het woord *miljoen* blijkbaar al zo veel van een telwoord heeft, dat het begint mee te doen met deze ontwikkeling, blijkens de volgende citaten:

(83) Als ze met 30 april wel nu **met z'n miljoen** op de Dam/langs het IJ kunnen paraderen, en weet ik waar nog! Dan kunnen zij óók **met z'n miljoen** voor andere zaken de straat op gaan (Google 2014)

(84) **Met z'n miljoen** trekken we erop uit naar Oostenrijk en Frankrijk. Skilesje hier, apfelstrudeltje daar (Google 2014)

4. Bespreking

In de paragrafen 3.1 tot en met 3.7 zijn zeven verschuivingen getoond, die elk laten zien dat het woord *miljoen* verandert, namelijk dat het zijn statuut van substantief verliest en zich ontwikkelt tot een telwoord of iets gelijkaardigs dat we hier ‘attributieve voorbepaling’ genoemd hebben – hier te begrijpen als overkoepelende term voor alle voorbepalingen van het nomen, zowel determinatoren als adjectieven. In paragraaf 3.1 ging het misschien niet om een vervanging van de ene constructie door de andere, maar minstens toch om het wegvallen van de typische constructie met morfologisch of anderszins gemarkeerde ‘specificatie’ erachter (type: *een miljoen van zielen* > *een miljoen zielen*). In paragraaf 3.2 ging het om de vervanging van een pluralis door een singularis (*acht miljoenen* > *acht miljoen*). In paragraaf 3.3 zagen we de herinterpretatie van *duizende(n)*, *honderde(n)* en nu ook *miljoene(n)* van meervoudig substantief naar attributieve voorbepaling. In paragraaf 3.4 ging het om de congruentie met *miljoen* danwel met de ‘specificatie’ (*Een miljoen mensen keek* > *keken naar de wedstrijd*). In paragraaf 3.5 werd het lidwoord *het* vervangen door *de* (*het miljoen euro* > *de miljoen euro*). In paragraaf 3.6. werd de overgang gedemonstreerd van *een miljoen keer* naar *miljoen keer*. En ten slotte in 3.7. gaat het om de deelname van *miljoen* aan de telwoorden-trend om *met z'n vijven* te vervangen door *met z'n vijf*, en nu dus ook al wel eens *met z'n miljoen*.

Wij hebben volstrekt niet de pretentie dat met deze zeven deelveranderingen het gehele proces van het woord *miljoen* in kaart gebracht is. Er zijn allicht nog wel andere deelveranderingen aan te wijzen. Het is ons niet om volledigheid te doen.

Merk ook op dat naast de hier geschetste veranderingen het woord *miljoen* in andere toepassingen zijn substantivisch statuut tot op de dag van vandaag behoudt, zoals moge blijken uit constructies als *drie miljoen aan belastingsopbrengsten*, met een duidelijk als nabepaling gemarkeerde specificatie, waarbij *miljoen* bij implicatie de (substantivische) kern is. Dat het patroon *miljoen aan N* standhoudt of zelfs uitbreiding

kent, houdt mogelijk verband met de algemene terreinwinst van de 'N aan N'-constructie in Nederlandse binominale maatverbindingen (Hoeksema 2014). Een ander patroon waarin *miljoen* vasthoudt aan zijn oude statuut van nomen, heb je in: *miljoenen kijkers*, waarin het meervoud, vooralsnog onbedreigd, duidelijk op een substantivisch karakter lijkt te wijzen. De situatie bij *miljoen* is complex. In dit artikel zullen wij ons blijven focussen op de toepassingen zoals gedemonstreerd in de paragrafen 3.1 tot en met 3.7.

De veranderingen zoals geschetst in 3.3, 3.4 en 3.5 zijn nog in volle gang. Het is zelfs niet met zekerheid te zeggen of ze ooit geheel doorgevoerd zullen worden, ook al lijkt ons dat, gezien het geheel, meer dan waarschijnlijk. De veranderingen die in de paragrafen 3.1 en 3.2 gedemonstreerd werden, zijn daarentegen al wel voltooid. De veranderingen van paragraaf 3.6 en 3.7 zijn dan weer een pril begin.

Men kan de ontwikkeling van *miljoen*, dat (in bepaalde toepassingen; niet in alle) zijn statuut van substantief verliest, ons inziens inderdaad voorstellen als bestaande uit een reeks van deel-ontwikkelingen. (Vgl. Aitchison 2013: Hoofdstuk 6 en Traugott & Trousdale 2013).

Er is dan, in zekere mate, een chronologie te bespeuren tussen de diverse stappen. Zo vinden de stappen 1 en 2 merkbaar eerder plaats dan de overige. Ook lijken 6 en 7 de jongste. Als we van dit zevental een relatieve chronologie moeten geven, dan veronderstellen wij dat het $1 > 2 > 3 > 4 > 5 > 6 > 7$ is.

We beseffen overigens terdege dat een dergelijke chronologie met veel onzekerheid omgeven is. Vooral doordat bij de diverse stappen de 'overgangsfase' doorgaans langdurig is. Daardoor overlappen de diverse stappen elkaar in aanzienlijke mate. Dat is eigenlijk ook wat je verwacht: taalverandering sluipt vaak ongemerkt binnen in het taalsysteem langs toevallige gaten en kieren (zie Van de Velde & Van der Horst 2013 voor voorbeelden in de Nederlandse morfologie). Wat eerst een klein, onopvallend barstje is, kan later een grote scheur worden door een toenemend aantal veranderingen die volgen in het spoor van een eerste kleine stap (zie De Smet 2012).

Er is natuurlijk wel een zekere logica in de chronologie. Zo zal voor herinterpretatie van bepaling/kern naar kern/bepaling (verandering 3, 4 en 5) de 'specificatie' zeker niet langer morfologisch of anderszins gemarkeerd mogen zijn. Anders gezegd: verandering 1 moet voorafgaan aan de veranderingen 3, 4 en 5. Ook een pluralisvorm van *miljoen* lijkt op een statuut als kern te wijzen, en de overgang naar singularisvormen (*drie miljoen*) (= verandering 2) kan dan ook een prerequisite zijn voor 3, 4 en 5. Of er ook een logica zit in de onderlinge volgorde van 1 en 2 lijkt ons minder duidelijk. Dat aan de andere kant de stappen 6 en 7 pas gezet gaan worden nadat 3, 4 en 5 al een zekere verbreiding hebben gevonden, lijkt ons ook niet onlogisch: *miljoen* moet al in zekere mate het statuut van telwoord verworven hebben vooraleer het zijn lidwoord gaat verliezen en voor het zijn (obsuur geworden) *-e(n)* afwerpt. Verandering 3 zou men kunnen zien als een alternatief voor verandering 2 en zodoende in de chronologie *ex aequo* met 2 plaatsen.

De onderlinge volgorde van verandering 4 en 5 zou men dan weer kunnen baseren op de eerder al gegeven maar hier herhaalde zin: met *zullen*, en niet *zal*.

- (85) (...) wanneer **het miljoen vrijwilligers** uit Amerika (...) in Frankrijk zullen zijn aangeland (1917; De Gids)

Deze zin lijkt aan te tonen dat de vervanging van *het miljoen* door *de miljoen* (= verandering 5) later komt dan de overgang van congruentie (= verandering 4).

Op de oorzaak of de oorzaken van dit alles willen wij hier niet diep ingaan. Het lijkt echter aangewezen die te zoeken in de spanning tussen de aanvankelijke woordsoort en de semantiek van *miljoen*. Qua betekenis ligt het meer voor de hand om *miljoen* niet als een substantief te behandelen maar eerder als een telwoord of eventueel een attributieve voorbepaling. En dat is wat de taalgebruikers gaandeweg steeds meer zijn gaan doen. Daar komt nog bij dat de aanvankelijke toestand ook qua woordvolgorde onbevredigend was, met *miljoen* als kern van de groep en de ‘specificatie’ als nabepaling. Het Nederlands streeft immers al eeuwen en eeuwen naar constructies waarin het linkse element de bepaling is en het rechtse de kern (Van der Horst 1995; Van de Velde 2009).

Waar wij in dit artikel ook niet op ingegaan zijn, dat is de vraag hoe de traagheid der verandering verstaan moet worden. Twijfelt generatie na generatie taalgebruikers tussen alternatieve constructies? Of moet men het zo opvatten dat de genoemde stappen door verschillende individuen op verschillende momenten en op verschillende plaatsen onafhankelijk van elkaar gezet worden? De diverse stappen worden dan elk talloze malen gezet. En op grond van uiteenlopende motieven, want die zullen variëren van de oorspronkelijke drive (denkelijk gelegen in de semantiek van *miljoen* en/of gelegen in een ongemakkelijk gevoel bij de oudere woordvolgorde) tot aan aanpassing aan de directe omgeving. Maar deze problematiek hoort thuis in een algemene theorie van taalverandering. Ook al lijkt de historie van *miljoen* daarvoor wel een fraaie casus te bieden.

Bibliografie

- AITCHISON, Jean (2013). *Language change; progress or decay?* 4th edn. Cambridge: Cambridge University Press.
- DE SMET, Hendrik (2012). The course of actualization. *Language* 88. 601-633.
- DEN HERTOOG, Cornelis Herman (1973). *Nederlandse Spraakkunst. III De leer der woordsoorten*, 3^e druk, bewerkt door Hans Hulshof. Amsterdam: W. Versluys.
- HOEKSEMA, Jack (2014). De opkomst van *aan* als verbindend element in maatnomenconstructies. In: Van de Velde, Freek, Hans Smessaert, Frank Van Eynde & Sara Verbrugge (eds.), *Patroon en argument. Een dubbelfeestbundel bij het*

- emeritaat van William Van Belle en Joop van der Horst*. Leuven: Universitaire Pers Leuven. 421-432.
- KILIAAN, Cornelis (1599). *Etymologicvm Tevtonicae lingvae sive dictionarivm Tevtonico-Latinvm*. Antwerpen: Plantyn.
- KOOL, Marjolein (1999). *Die conste vanden getale; een studie over Nederlandstalige rekenboeken uit de vijftiende en zestiende eeuw, met een glossarium van rekenkundige termen*. Hilversum: Verloren.
- PHILIPPA, Marlies, e.a. (eds.) (2003-2009). *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press. [= EWN]
- STRIJK, Dirk J. (1931). Het woord 'miljoen' in oude Nederlandsche rekenboeken. *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 50. 173-180.
- STRIJK, Dirk J. (1980). *Geschiedenis van de wiskunde*. Amsterdam: SUA.
- TRAUGOTT, Elizabeth Closs & Graeme TROUSDALE (2013). *Constructionalization and constructional changes*. Oxford: Oxford University Press.
- VAN DER HORST, Joop (1992). Iets over veel en vele. In: Schermer-Vermeer, Ina, Wim G. Klooster & Arjen F. Florijn (eds.), *De kunst van de grammatica. Artikelen aangeboden aan Frida Balk-Smit Duyzentkunst bij haar afscheid als hoogleraar Taalkunde van het hedendaags Nederlands aan de universiteit van Amsterdam*. Amsterdam: Vakgroep Nederlandse Taalkunde van de Universiteit van Amsterdam. 111-118.
- VAN DER HORST, Joop (1995). *Analytische taalkunde*. Groningen: Nijhoff.
- VAN DER HORST, Joop (2008). *Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*. Leuven: Universitaire Pers Leuven. [= GMS]
- VAN DER HORST, Joop 2014. Wat gaan we doen met z'n miljoen? *Onze Taal* 83. 310-312.
- VAN DE VELDE, Freek (2009). *De nominale constituent. Structuur en geschiedenis*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- VAN DE VELDE, Freek & Joop Van der Horst (2013). Homoplasy in diachronic grammar. *Language Sciences* 36. 66-77.
- VAN DE VELDE, Freek & Fred WEERMAN (2014). The resilient nature of adjectival inflection in Dutch. In: Sleeman, Petra, Freek Van de Velde & Harry Perridon (eds.), *Adjectives in Germanic and Romance*. Amsterdam: John Benjamins. 113-145.
- [s.n.] (2003). *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. 's-Gravenhage: Sdu. Cd-rom-versie van: Matthias de Vries & Lammert A. te Winkel. 1882-1998. *Woordenboek der Nederlandsche taal*. 's-Gravenhage: Nijhoff. [= WNT]